

КРІПОСНІ КАПЕЛИ І ОРКЕСТРИ В УКРАЇНІ (НА ПРИКЛАДІ ПОДІЛЬСЬКОЇ Й ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЙ)

Богданов В.О., доктор мистецтвознавства, професор кафедри оркестрових духових інструментів та оперно-симфонічного диригування
Харківській державний університет мистецтв імені І.П.Котляревського

Анотація. В даній статті автор розглядає діяльність кріпосних оркестрових колективів у Подільській й Чернігівській губерніях.

Ключові слова: Україна, капели, оркестри і їх власники, капельмейстери, музиканти, інструментарій, репертуар.

Аннотация. Богданов В.А. **Крепостные капеллы и оркестры в Украине (на примере Подольской и Черниговской губерний).** В данной статье автор рассматривает деятельность крепостных оркестровых коллективов Подольской и Черниговской губерний.

Ключевые слова: Украина, капеллы, оркестры и их владельцы, капельмейстеры, музыканты,инструментарий, репертуар.

Summary. **Bogdanov V.A. Serf of a chapel and orchestras in Ukraine (on an example of the Podolsk and Chernigov provinces).** In this article the author considers activity of serf orchestral collectives of the Podolsk and Chernigov provinces.

Key words: Ukraine, chapels, orchestras and their owners, conductors, musicians, toolkit, repertoire.

Постановка проблеми. Питання, пов'язані з діяльністю кріпосних капел і оркестрів, ще не стали об'єктом музикознавчого дослідження. Це і обумовило вибір даної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про кріпосні капели і оркестри в 20-ті роки ХХ ст. писали Ф.Ернст і Д.Щербаківській.

Результати досліджень. Практична цінність дослідження визначається адресною спрямованістю до музикознавців, істориків музики і виконавців на духових інструментах.

Постановка завдання. У пропонованій статті зроблено спробу розглянути питання, пов'язані з діяльністю кріпосних капел і оркестрів в Україні. Робота виконана за планом НДР Харківського державного університету мистецтв імені І.П.Котляревського.

Виклад основного матеріалу. Українська література зберегла для нас трагічні сторінки літопису кріпаччини, за часів якої музикант, як і всі інші

кріпаки, був у найтяжчій і найпринизливішій залежності від забаганок свого господаря. Побудовані «на сльозах і крові» талановитих людей з народу, кріпосні капели були типовим породженням свого часу.

Кріпосні оркестри або, як їх називали сучасники, домашні капели, у розвиток вітчизняної музичної культури XVIII — першої половини XIX ст., зокрема й духового музичного мистецтва, зробили істотний внесок».

У другій половині XVIII ст. і особливо в першій половині XIX ст. місцеві поміщики мали велику кількість кріпосних капел. Тому для більшої ясності і наочності розгляд цього питання автор проводить по регіонах, а точніше — за адміністративно-територіальною ознакою.

Подільська губернія

У порівнянні з Волинською губернією музичне життя на Поділлі було розвинено слабкіше — звідси й мала кількість тут кріпосних капел. На останніх, відомості про які дійшли до нас, і зупинимось.

Малий Тульчин належав Шеньським-Потоцьким. У другій половині XVIII ст. маєтком володів Станіслав Щеньський-Потоцький. Останній мав власність не тільки на Поділлі, а й в Умані, де 1800 р. збудував для своєї молодої дружини, гречанки Софії, славнозвісний парк Софіївку. У Малому Тульчині в нього був гарний оркестр, яким керував композитор Т. Феррарі. Як пише К.Копержинський, Т.Феррарі був вихідцем з України, батько його був воєначальником [7, с 136]. В іншому джерелі про Т.Феррарі говориться, що «диригент і скрипаль Теодор Феррарі, який служив у Тульчині у графа Щеньського-Потоцького, був найсправжнісіньким поляком, сином коваля і звався тому іноді Ковальчуком (коваль польською — *kowal*, італійською — *ferraio* або *ferratore*, звідси — Ferrari) [2, с. 221]. Помітивши в молодого Т.Феррарі хист до музики, С Щеньський — Потоцький вирішив його для навчання на свої кошти до Італії [7, с 136]. За словами мемуариста Хржонцовського, Т.Феррарі на той час був одним з провідних композиторів Польщі [4, ч. 1-3, с. 34]. Граф де Лагард, який відвідав Малий Тульчин, а згодом і маєток Потоцьких в Умані, змальовує блаженне життя цих магнатів у 1811 р. , що володіли на той час 165 тисячами кріпосних селян чоловічого роду. Так, розповідаючи про один день у Малому Тульчині, що минав у небачених розкошах, він згадує і про «звуки музики, схованої вдалині, у лісі, і надававши стільки принадності й без того чудовому вечору» [9, с. 754]. Хоч у висловлюванні де Лагарда панує поверховий погляд на музику як «усолоджування слуху», все ж в ньому неважко виявити й те, що виконання у цьому оркестрі стояло на найвищому щаблі професійної майстерності.

У маєтку іншого члена родини Потоцьких, фінансиста П. Потоцького в Ямполі був гарний оркестр й своя музична школа [12, ч. 10-12, с. 207]. На жаль, про неї описи до нас не дійшли.

У графа Прота Потоцького була також кріпосна капела і в іншому його маєтку — Махновцях Волинської губернії. Капельмейстером капели протягом шести років з 1816 по 1822р. був М.Бернард. В 1822р. останній переселився в

Петербургу, де давав уроки гри на фортепіано й незабаром придбав репутацію відмінного викладача. М. Бернард, поряд з педагогічною займався також і композиторською діяльністю. В 1829р. М. Бернард придбав музично-видавничу й нототоргівельну фірму Дальмаса. В 40-50 рр. його музичний магазин став центром нотної торгівлі в Росії, користувався також популярністю в інших країнах. З 1840 року М. Бернард почав видавати й музичний журнал «Нувелліст», що існував до 1916р. Журнал відіграв помітну роль у справі музичної освіти, познайомивши росіян аматорів музики, що особливо жили вдалині від культурних центрів — Петербурга й Москви, — з багатьма величезними музичними творами російських і зарубіжних композиторів.

У 1812 році подав у відставку і оселився у власному маєтку Ольгополі генерал-фельдмаршал граф І. Гудович, який останні роки життя (помер у 1820 р.) провів займаючись музикою і полководцями. Граф був меломаном, мав непоганий оркестр, за довгі роки військової служби возив його всюди за собою.

«В історії останніх віків важко знайти відоме польсько-магнатське ім'я, з яким не були б пов'язані перекази про найдивовижніші прояви фантазерства або дивацтва!» — так писав невідомий автор про Гната Мархоцького, поміщика і власника маєтку Миньківці в Ново-Ушинському повіті. Капельмейстером капели в І. Мархоцького був Крісбах. Останній організував інструментальну музику з дворових людей поміщика. До обов'язків капельмейстера входило також навчання музиці дітей І. Мархоцького, син Карл під час обіду часто музикував у капелі батька. З 1797 по 1827р. І.Мархоцький щороку влаштовував свято Церери, яке присвячувалося закінченню жнив і тривало кілька днів. Від початку і до кінця свята музиканти були активними учасниками усіх заходів. Починалося свято 15 серпня в день Успіння Божої матері відправою в костюлі. Згодом відбувався урочистий похід у поле, в якому брали участь тисячі селян у святковому одязі. Під час походу у поле за сценарієм графа за хором «рухався величезний віз, запряжений волами; там містився дворовий оркестр, його гру поперемінно змінював спів хору» [8, с. 318]. Далі влаштовувалися в невеличкому замку бали для численних гостей, а також і для своїх селян. Протягом усіх днів свята «з різних кінців містечка чуто було музику» [8, с. 322].

У маєтку Меджибожі, який належав князям Чарторийським, був оркестр, але що він собою являв, невідомо. К. Копержинський пише тільки про те, що Адам Чарторийський був великим аматором мистецтва й наук, а також автором багатьох театральних п'єс, які мали успіх як у Польщі, так і в Правобережній Україні.

У селі Тростянці «тамтешній поміщик Станіслав Липецький, любитель музики, бажаючи готувати її у себе, обрав із своїх селян 12 хлопчиків від 14 до 18 років і доручив їх капельмейстерові дворянину Віргільському вчити грати на різних інструментах» [10, с. 140]

На Проскурівщині в маєтку Пржеджицьких був оркестр і непоганий. Капельмейстером тут на початку 30-х рр. XIX ст. був італійський скрипаль Л.Тожніні. Репертуар оркестру складався в основному з творів італійських композиторів [7, с. 140].

У 1847р. з січня до жовтня в Україні перебував з концертами великий піаніст і композитор Ференц Ліст. У Києві відбулася й знаменна подія в особистому житті 36-річного Ф. Ліста. На першому концерті в залі університету він познайомився з княгинею Кароліною Сайн-Вітгенштейн і палко покохав її. В середині лютого на запрошення княгині Ф. Ліст вирушив до її маєтку Воронинці на Поділлі. Успіх скрізь супроводжував Ф. Ліста. Довідавшись про приїзд знаменитого піаніста у Немирів і Бердичів, наприклад, з'їхалися мало не з усієї України польські поміщики з родинами. В кінці березня на початку квітня Ф. Ліст зупинився в містечку Чорний Острів Проскурівського повіту Подільської губернії у одного польського графа місцевого повітового маршалка у якого був і непоганий оркестр. В листі до княгині Кароліні Ф.Ліст писав, що поділяв час «між вістом і графським злагодженим оркестром» [13, с.3].

В.Ржевський, власник Саврані коло Балти й інших маєтків, був великим любителем музичного мистецтва. На початку XIX ст. він мав оркестр, а також пробував себе як композитор [7, с 140].

Чернігівська губернія

Серед кріпосних оркестрів цієї губернії першим слід назвати оркестр поміщика Г. Тарновського. Будучи прихильником красних мистецтв, у своєму маєтку Качанівці він зібрав картинну галерею, організував театральну трупу, а також оркестр, що став його особливою вітхою. Двері качанівської садиби широко розкривалися перед багатьма заїжджими артистами, художниками, поетами й музикантами, яким честолюбний господар всіляко намагався прикрасити перебування в його маєтку. Г. Тарновський «був оригінал за манерами, за одягом, з музичною плутаниною в голові й з такими ж поняттями про живопис, — писав Л. Жемчужников, — але при всьому цьому я неохоче виказую його кумедні недоліки, — він був добрий і мав значні чесноти, хоча б те, що в нього мешкали і користувалися його гостинністю такі знаменитості, як М. Глінка, Т. Шевченко, В. Штернберг, Микола Андрійович Маркевич» [6, с 150]. Тут у різний час також були М. Гоголь, історик М. Максимович, поет В. Забіла й інші. Качанівка у першій половині XIX ст. була одним з центрів художньої культури в Україні.

Оркестр Г. Тарновського із сорока кріпосних музикантів, першим скрипалем і диригентом був Михайло Калинич. Чільне місце в «Записах» М.Глинки посідають його музичні враження. Тому, говорячи про качанівський оркестр Г. Тарновського, не можна обійти висловлювання про нього великого композитора. У 1838 р. М. Глінка приїхав до України, щоб набрати півчих до придворної капели, зупинився, як він писав, у свого доброго знайомого поміщика Чернігівської губернії Г.Тарновського. «Був у власника й оркестр, — писав М. Глінка, — і непоганий оркестр, хоча й неповний, і духові інструменти не всі налагоджені» [3, с.81]. Цей оркестр став першим виконавцем персидського хору — «Ложится в поле мрак ночной» і маршу Чорномора з опери «Руслан і Людмила», які «були добре виконані, у марші Чорномора дзвіночки замінили ми чарками». І далі: «Грали, й дуже непогано, антракти

«Егмонту» Бетховена — номер «Clarchens Tod» справив глибоке враження, в кінці п'єси я схопив себе за руку, мені здалося, від перемежування руху валторн, що й в мене зупинився пульс» [3, с.83]. Тут же, у Качанівці, М.Глінка закінчив і баладу Фіна, а коли «баладу було закінчено», він її неодноразово співав з оркестром [3, с.83].

Заслуговують на увагу і спогади відомого художника Л.Жемчужникова, який слухав твори Дж. Мейєрбера, Дж. Россіні, М. Глінки й Л. Бетховена, зокрема третю симфонію останнього, в гарному виконанні в маєтку Г.Тарновського [6, с 149-150]. Якщо врахувати, що в Росії тільки в кінці 1836р. довідалися про всі симфонії Бетховена, то освоєння його музичного мистецтва у поміщицькій садибі свідчить про розвиток музичних смаків української аудиторії, хоч поки і нечисленної на той час.

Слід також згадати, що Г. Тарновський був схильний до композиторської творчості. Про це Л. Жемчужников пише так: «В антракті Григорій Степанович (Г Тарновський. — Примітка. — В. Б.) оголосив, що тепер будуть грати п'єсу, ним скомпоновану. Він змахнув рукою, оркестр заграє, і автор почав пояснювати нам зміст п'єси: Гм, це похід Хмельницького <...> битва під Жовтими Водами: гм <...> це слухайте, битва під Корсунем; тепер бій під Білою Церквою <...>, а це договір Хмельницького під Зборовом й т.ін. Так розігрувалася оркестром історія Малоросії» [6, с 105]. На жаль, мемуарист не дає ніяких інших відомостей про цей твір.

У Спиридоновій Буді Новозибківського повіту в кінці XVIII — початку XIX ст. жив полковник Д.Ширай, ад'ютант фельдмаршала князя О. Голіцина, який мав у себе з кріпаків великий оркестр і театр з двохсот осіб. Музичну і театральну справу в своєму маєтку він поставив на широку ногу. На відміну від інших поміщиків, Д.Ширай звільнив музикантів і акторів від усяких робіт, а деякі з них одержали добру освіту і навіть володіли іноземними мовами. Оперні, балетні і театральні вистави вражали слухачів високою виконавською майстерністю. Князь К. Шаліков, який відвідав у 1803 р. Спиридонову Буду, про це писав так: «...багатий одяг; чудові декорації; прегарний оркестр — все, все здивує, зачарує вас...» [11, с. 119]. Оркестр був, очевидно, добре навчений і в своєму складі мав талановитих музикантів, бо виконував найрізноманітніший репертуар: оперний, балетний, танцювальний тощо. О.Маркевич писав, що, «вмираючи, Ширай (помер він у 1809 р. — Примітка.— В. Б.) відпустив на волю близько двохсот душ, подарувавши їм все, що було в домі, вартістю до двадцяти тисяч карбованців» [12, ч.7-9, с 146].

Відомий український історик, етнограф, фольклорист, поет, друг М.Глінки М.Маркевич у своїх спогадах наводить деякі дані про кріпосних музикантів своїх батьків і найближчих родичів. Так, у Полошках, де мешкали батьки Маркевича, були «вчитель, капельмейстер, його родина <...> оркестр з двадцяти двох музикантів гримів під час обіду й на луках». Недалеко від Полошок, у Дунайцях, «своя музика» була в тітки Маркевича і «оркестр музикантів» у Ярославцях в його бабусі. «Ці родини були осередками центральними, які приваблювали звідусіль відвідувачів <...> Навіть

капельмейстери найближчі були рідні межі собою», — згадував М.Маркевич. У Полошках капельмейстером служив Піжбек, певно, запрошений музикант, чеського походження. Утримувалася тут, за спогадами М.Маркевича, й «музикантська школа». Після смерті власників оркестр розпустили, хлопчиків, що навчалися музиці, було віддано у «різні ремества» [10, с.68].

Ф. Ернст пише, що у Сваркові біля Глухова у Маркевичів також була капела. На його гадку, вона одна з найстаріших, оскільки маесток належав Маркевичам понад двохсот років. Сварковський оркестр спорадично виступав у Глухові як бальний на усіляких виставах і вечорницях і вважався найкращим [5, ч.4-6, с.49]. У маєтку Івантенькі неподалік Почепу, генерал М. Гудович мав чудовий палац, величезний парк, а також прегарний оркестр із шістнадцяти виконавців. Свої оркестри мали в Ляличах О.Завадовський, у селі Рогозин — Мороз, у Ярославцях — В. Кочубей.

Висновки. Кріпосні форми музичного професіоналізму виникли на підставі жорсткої експлуатації підневільних артистів, значення їх в історії вітчизняного виконавства і композиторської творчості велике: «Завдяки дивовижній художній обдарованості російського народу, — писав Б.Асаф'єв, — кріпосні оркестри, що зросли на нездоровому ґрунті примусової барської забави (як і кріпосний театр), стали розсадником не тільки російського інструментального виконавства, але й вогнищем безіменних творчих спроб, надто у галузі всіляких інструментальних перекладень народних пісенних багатств» [1, с.41]. Цю характеристику про російське музичне мистецтво можна повністю віднести й до України.

Із середовища кріпосних музикантів вийшли здібні оркестрові виконавці на різних духових інструментах. На жаль, за рідкісними винятками, навіть імена, не кажучи вже про прізвища музикантів, невідомі. Досі кріпосні колективи відрізняють за прізвищами поміщиків, а твори кріпосних музикантів залишилися безіменними.

Література:

1. Асафьев Б. Композиторы первой половины XIX столетия // Асафьев Б. Избранные работы о русской музыкальной культуре и зарубежной музыке: В 5 т. /АН СССР, Ин-т истории искусств. — М., 1965. — Т.4. — С.39-58.
2. Бэлаз И. История польской музыкальной культуры: В 3 т. Т. I. — М.: Музгиз, 1954. — 336с.
3. Глинка М. Записки /Подгот. А.Розанов. — М.: Музыка, 1988. — 222с., ил.
4. Ернст Ф. Кріпацькі капели на Україні //Музика: Місячник муз. культури. — К., 1924. — Ч. 1-3. — С. 33-88.
5. Ернст Ф. Ще про кріпацькі капели на Україні //Музика: Місячник муз.культури. — К., 1924. — ч.4-6. — С.48-49.
6. Жемчужников Л. Мои воспоминания из прошлого. — Л.: Искусство, 1971. — 446.
7. Копержинський К. Театральне та музичне життя на Поділлі наприкінці XVIII та в перші три десятиліття XIX ст. //Записки історично-філологічного відділу /ВУАН. — К., 1926. — Кн. 7-8. — С. 113-143.
8. Праздник Цереры (Из воспоминаний польского шляхтича о событиях в Юго-Западном крае 1819-1824 гг. //Киев. старина. — 1897. — Т. 59. — Дек. — С. 311-331. — Подпись: О.Л.

9. Француз-путешественник на Украине //Киев. старина. – 1885. – Т. 13. – Дек. – С. 749-757. – Подпись: В. Г-ко.
10. Шамаева К. Музыкальное Образование на Украине в первой половине XIX века. – К.: Изд-во Центра обласполкома переподготовки кадров, 1992. – 187с.
11. Шаликов К. Путешествие в Малороссию. – М.: Тип.ун-та, 183. – 256с.
12. Щербаківський Д. Оркестри, хори і капели на Україні за панщини //Музика: Місячник укр.культури. – К., 1924. – Ч.7-9. – С.141-155.
13. List F. Briefe an die Furstin Caroline Sain Wittgenstein. – Leipzig, 1899. – s.3.

Надійшла до редакції 20.11.2008